

Բ Ա Ն Ա Ս Է Ր

ԱՄՍԱՔԵՐՔ

Գ Ր Ա Վ Ա Ն Ե Ի Գ Ր Յ Ա Վ Ա Ն

Է ՏԱՐԻ 1905	Տարեկան՝ 15 ֆր. = 6 ռբլ. = 3 գոլար :	ՓԵՏՐՈՒԱՐ ԹԻԻ 2
----------------	---	-------------------

ԳՐԱՎԱՆ ՅԱՐԳԱՆՔԸ

Մեր գրչի եղբայրներէն Գ. Լեւոն Գիրիշեան, Վերեւելեան Մամուլի երեք թիւերուն մէջ (37-39), «Բժիշկի մը քսանամեակը» վերնագրով ամփոփ լուսու ձևաթիւթիւնս մը հրատարակեց, եւ վերջածեց՝ համառօտ գիծերու մէջ, 1884-1904 գրական-գիտական գործունէութիւնը հայ բժիշկի մը, որ պատիւ կը բերէ իր ցեղին, իր պաշտօնին եւ ամբողջ գիտական աշխարհին :

Այդ հայ բժիշկը, աւելորդ է ըսել. թէ Ս. Փրկչի Հի. Թնգանոցին բժշկապետ Տոք. Ն. Տաղաւարեանն է :

Կը կարծեմ, թէ հայ բժիշկներու բաւական ստուար շարքին մէջ միակն է ինքը, որ իր բազմակողմանի հմտութիւններուն իրրեւան-ժըխտելի ապացոյց, ամբողջ շարք մը Եւրոպական-գիտական հաստատութիւններու կողմէ անաչառօրէն տրուած վկայականներու : Եթէ երբեք կենսագիր մը աննկատ ազիւր երեւան բերէ նիւթական դժուարութիւններու այն մանր պարագաները, որոնց ընդ մէջէն Տաղաւարեան իր տոկուն նկարագիրովը անցաւ, մէկ համալսարանէն միւսը, միշտ պատուարեք վկայական մը ի ձեռին, այն ատեն միայն պիտի կրնանք գնահատել իրապէս յոյն գրական քսանամեակը, որուն յղացումը ունեցաւ երիտասարդ գրագէտը, ա՛յնքան աննկատ եւ անշահասէր սկզբունքով մը :

Շատեր՝ իր դասակարգէն , իրենց արուեստին փարեցան միայն , զայն նկատելով հարստացումի մը աղբււրը : ու այդ մտածումէն նախադրուած , ա՛յլ չկրցին խորհիլ , թէ իրենք՝ իբրեւ գիտութեան եւ արուեստին մարդը՝ ճիւղանցեալ թուովու պարտականութիւնը չունէին միայն : Տաղաւարեան բմբուսեց , թէ բժշկի մը անհրաժեշտ պարտականութիւններէն մէկն է՝ անողջ համարուած գասակարգը զգուշացնել հիւանդութեան ենթարկումներէ : ուստի երբ թողուց հիւանդին սնարը , վազեց իր գրասեղանին գլուխը եւ զբաղեցաւ անողջներով : Ճշմարիտ բժշկին եւ ճշմարիտ գիտունին կրկնակ կոչումներն էր որ ինքն իրմով կ'արդարացնէր : Իր այդ նպատակին մէջ յաջողելու համար , Տաղաւարեան նկատեց , թէ անհրաժեշտ էր ընտելացնել ժողովուրդը իր բնական կազմախօսութեան սկզբունքներուն եւ ծանօթութիւններուն . ու յետոյ ցոյց տալ , թէ մարդիկ ինչպէ՞ս պիտի կրնային իրենց մարմնական գործարանաւորութիւնը զերծ պահել ախտակցական խաթարութենէ , եւ վարակիչ ազդեցութենէն միքրոպներուն : որոնք արթուն թշնամիներու պէս , մեր անզգուշութիւններուն զբաւասեն մեր թոքերը կամ մեր մարմինը կրծելու համար : Հսուտ բժիշկին «Մանրէաբանութիւն»ը , «Մարդկային սաղմնախօսութիւն»ը , «Փրսական շարժումը մասամբ , և բնական պատմութիւն»ը , եւ «Մենդական գործարանք»ը , ծառայեցին՝ ա՛յնքան բարեբաստօրէն , իր առաջին նպատակին , իսկ երկրորդին գերազանց արդարացումը եղաւ «Անողջապահութիւն»ը , որ գիտնական ընտրականութիւնով մը (électisme), ու անձնական փորձարկութիւններով խտացուած գիրք մը եղաւ ամբողջ իր տեսական մէջ : Անոնք , որոնք երկար տարիներու շարունակականութեան մը մէջ խոնջ եւ անդուլ կրցած են իրենց գլուխը ծռել չոր գրասեղաններու առջեւ , գիտական կամ բանասիրական — հնախօսական երկասիրութիւններ պատրաստելու համար , անոնք միայն իրապէս կրնան դնահատել , թէ ի՛նչ նշանակութիւն ունի , անկոխ ու չմշակուած գետի մը վրայ , գիտական աւազանախորութիւններով պարապիլը : Մերթ թուական մը , մերթ սխալ տպագրութիւն մը , մերթ կարծիքն ու սկզբունքներու տարբերութիւններ , եւ մերթ նոյն իսկ հեղինակներու անուշադրութեան արդիւնք սխալներ , որչա՛փ կը շարչրկեն բանասէրին կամ գիտնականին միտքը , եւ տակն ու վրայ կընեն ամբողջ ձեւումած մտածումներու եւ շինուած հետեւութիւններու շարքեր :

Եւ Տոք . Տաղաւարեան ունեցաւ այդ մտքի բոլոր տակնուվրայութիւնները : մի միայն անոր համար , որ չուզեց երբեք պարզ հետեւողի մը , բանագողի մը եւ կամ հետեւակ թարգմանչի մը հանգամանքովը ապրիլ իր երկերուն մէջ : Իր «Կենդանաբուծութիւն» ստուար հատորներուն պատրաստութիւնը , որոնց ձեռնարկած է «կաթողիկոսական յանձնարարութեամբ» , այս տեսակէտով իրական տանջանք մը եղաւ

իրեն համար, Ընտանի կենդանիներու բուծման նախընտրած այդ աշխատանքի մասնական պատասխանութեանը պահուն, առ իր աշխիւ առջեւ ունէր բոլոր գրութիւնները, բոլոր տեսութիւնները ամենանշանաւոր հեղինակներուն, որոնց բովանդակ հեղինակութիւնը, սակայն, զիրենք չէր կրցած զերծ պահել սխալումներէ: Հայ բժիշկը չէր կրնար երբեք կոյր-զկուրայն որդեգրել այդ վրիպակաւոր theorieները, քանի որ իր գիտական միտքը՝ անձնական հմտութենէն առաջնորդուած, իրեն ցոյց կուտար պարզապէս սխալներ, որոնք տառնց առարկութեան ընդունուած էին՝ անզաւարար՝ անասնաբուժական բոլոր վարժարաններէն:

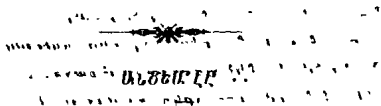
Դեռ վերջերս Լիոնի Անասնաբուժական վարժարանի փրոֆէսորներէն մին, Ն. Պաւլէ, իր մէկ նամակով իրաւունք կուտար գիտնական տեղորոշին, որ իր նշատարակած մէկ դրքին մէջ սխալներ ցոյց տուած էր, եւ կըսէր, թէ ինքը անգրագարմած չէր այդ սխալին վրայ, զոր ուրիշ տեղէ մը օրինակած էր անուշադրութեամբ, եւ կը խոստանար զրքին նոր տպագրութեան մէջ սրբադրել զանի: Դիտական հետազոտութիւններու մէջ Տաղաւարեանի ձեռնհասութիւնը հաստատող բազմաթիւ օրինակներու մէջէն հատ մը միայն մասնանշնայինք, ո՛ր անոր համար, որ ապացոյց մը աւելի տուած ըլլանք իր զննողի հմտութիւններուն, այլ պարզապէս ցոյց տալու համար, թէ ան ո՛րչափ օտարուած է կանգ առնուլ իր աշխատութիւններու իւրաքանչիւր էջին վրայ ճշմարիտ գիտութիւնը եւ միմիայն ճշմարիտ գիտութիւնը հրաժեշտելու ժողովուրդին, եւ այժմէն պէտք է ըսել, թէ ակենդանաբուժութիւնը, որ վեց տոկոսը հասարակներու մէջ պիտի ամփոփէ ընտանի կենդանիներ հասցնելու եւ զանոնք արգիւնաւոր ընելու արուեստը, իրական բարեք մը պիտի ըլլայ երկրագործ ժողովուրդին, որ իր ապրելու նախնական յետադիմութեանը մէջ, այսօր պէտք եղածին չափ չկրնար օգտուիլ իր անասուններէն:

Տեղորոշ Տաղաւարեան բաւականացած չէ գիտական աշխատութիւններով: Իր վրայ աչքի զարնող կարողութիւնը կը շեշտուի իր քաղաքական-կողմնակիութեանը մէջ: Տաղաւարեանի՝ ամէն դժուարութիւններու գիմագրաւող աշխատատիրութիւնը եղած է միակ գաղտնիքը, որով կըրցած է մէկ կողմէն պահել հայ բժիշկներու շարքին մէջ իր ճարտար եւ փորձ բժիշկի հանգամանքը, ու միեւնոյն ժամանակ ինքզինքը նուիրել գիտական, դրական եւ բանասիրական պարապումներու: Տաղաւարեանի ցոյց տուած երկասիրողի այս աղնիւ օրինակը, չէ՞ք կարծեր որ միեւնոյն ժամանակ յանդիմանութիւնը ըլլայ ծոյլ կեանքին մեր կարգ մը բժիշկներուն, որոնք ժամանակ չունենալին կատարելն տեւական գործ մը կարենալ արտադրելու համար: Տաղաւարեան սիրած է

ցոյց կուտայ մեղի, մէկ կողմէն աշխատասիրութեան, միւս կողմէն կրուած դժուարութիւններու մասին, Ըսուած է, թէ «աշխարհի մէջ եւրեք տեսակ բարեկամներ կան, 1) անոնք, որոնք քեզ կը սիրեն, 2) անոնք, որոնք քեզմով չեն հետաքրքրուիր, 3) անոնք, որոնք քեզ կատեն»։ Տօքոսը Տօգաւարեան, իբրեւ մարդ, այդ երեքէն ալ ունեցաւ իր շուրջը, ու քիչ մը աւելի ինքեւ վերջիններէն։ Յաճախ հոգեկան յուզումներու մատնուած, մինչեւ սիրտը վերաւոր, ան քաջուած կը մնար տակաւին իր պղտիկ աշխատանոցին մէջ, գիմացը, իր բժշկական գործիքները ապակեղաններն խորը շարժած, մէկ կողմը, հիւանդի անկողինը, միւս կողմը մատենադարանը որոնց ամբողջութիւնը, իր զանազանակ խառնուրդին մեջ, իր մէջի՝ կը պատկերացնէր բժշկը, գիտնականը, եւ բանասէրը, իր տեղը Կիւրեակ՝ ուր մը, նուազ կամքի տէր, հազար անգամ պիտի կոտորէր զբժշը, աւելի քան զբաժնի տար գրական ամեն պարագայէն ետք, քիչ մը աւելի հանձնքով կարենալ ապրելու համար։ Բայց ո՛չ, Տօգաւարեան, հակառակ այդ բոլոր ընկճումներուն, եւ վայրկեակային մտաբեկումներէն, կրցաւ գինքը գօտեպնդող ուժը գտնել իր հոգիին յարբուսելու խորը վեր պարգուկ, գրեթէ անխնամ աշխատանոցին։ Պատկեր վար կախուած իր վկայագրերու երկար շարքը, որոնք յարապակէ քրտնաբերու, արդիւնքով ձեռք բերուած էին, բաւական էր իր մէջ արթննալու վայրկեան մը քնացող մտաւորական գործունէութեան տոկունութիւնը, եւ, շարունակելու իր բժշկի, գիտնականի, եւ բանասէրի, աշխատութիւնները։

Այդ ողիին կը պտորանք ինքն ալ ու մենք ալ, այն գրական քսանամասիլ, զոր Պ. Լեւոնի Քիւրեակէն մատնանայեց, եւ զոր մենք առիթը կուենանք այսօր շնորհաւորելու, իր գործերուն մէջ։

ՄԱՌԻՆԵՂ ՎԱՐԳԱՊԵՏ

... Պաղ Ե սիրաս, ինչպէս մարման, գերեզման ...

Չկան այնտեղ չոյսեր, թղթեր, երազանք,
Անծայրածիր տագնապներ լքման,
Կը պարփակէ հոգւոյս պարագն ու պատրանք։

... Ճուրտ շունչիդ տակ պտոցա՛րոյս մը հոն դրիր,
Ուր հին սէրս կը սառածի զալկադէմ ...
Եւ ուր՝ անթօն, հիասթափուած, վշտակիր,
Ներկային մէջ անցեալը գեւ կը պաշտեմ ...

1904. Բարիդ

ՀՐԱՆՏ-ՎԱՀԷ